

Zoeken naar

keizer Domitianus

Bij ons mag de naam van keizer Domitianus dan minder bekend in de oren klinken, de impact van deze telg uit de Flavische dynastie op het antieke Rome was er niet minder om. Hij bouwde het Rome dat we vandaag de dag kennen. We legden een kruimelspoor langs de belangrijkste monumenten die aan deze megalomane heerser herinneren.

TEKST & FOTO'S JOOST VERMEULEN & SERVAAS NEIJENS

Hij staat er wat verloren bij. Een enorme marmeren voet op de hoek van een gewoon, hobbelig Romeins steegje. Het hek dat er omheen staat is bijna doorgeroest en de tekst op de sokkel is nauwelijks te lezen. “Voet van een standbeeld uit de tempel van Isis uit de tijd van keizer Domitianus”, ontcijfer ik uiteindelijk met enige moeite. Mijn aandacht

▲ Binnenhof van het paleis van Domitianus op de Palatijn. (SN)

voor deze voet trekt op zijn beurt de aandacht van een man die zijn hond aan het uitlaten is. Ook in Rome lijkt het aantal hondenbezitters dankzij corona flink te zijn gestegen. Zonder iets te zeggen wijst hij naar boven. Daar zie ik twee halve stukken muur met versiering. De acanthusbladeren en de diep uitgesneden eivormige elementen herken ik direct als Romeins. Restanten van de tempel wellicht? Voordat ik om uitleg kan vragen is de man weer doorgelopen. Ik ben intussen geïntrigeerd geraakt. Het moet een enorme tempel geweest zijn: het

► Titusboog met toeristen. (SN)

hele beeld was wel minstens vijf meter hoog en de muurfragmenten bevinden zich ter hoogte van de tweede en derde etage van een moderne gebouw. Maar een tempel voor een Egyptische godin midden in het hart van het antieke Rome – het beroemde Pantheon ligt hier pal om de hoek? En dan ook nog eens gebouwd door een keizer wiens naam nu niet bepaald hoort tot de grote namen als Augustus, Trajanus, Marcus Aurelius of Constantijn de Grote. Daar wil ik meer van weten. Terug in mijn hotel besluit ik uit te zoeken wat ik eigenlijk gezien heb.

Met behulp van het internet en een goede gids ontdek ik niet alleen dat Domitianus van 81 tot 96 na Chr. keizer was van Rome. Maar ook dat deze keizer een enorme stempel heeft gedrukt op het antieke Rome. In zijn biografie, die al vrij snel na zijn dood door de Romeinse historicus Suetonius is geschreven, wordt zelfs een hele lijst van gebouwen opgesomd die hij heeft gebouwd of heeft laten restaureren en uitbreiden. Maar wat is er nog over van al die monumenten? Wat herinnert er in het hedendaagse Rome nog aan deze blijkbaar zo exuberante, en megalomane heerser? Zou je een wandeling door Rome kunnen maken langs de belangrijkste plekken die aan deze keizer herinneren? Ik besluit het te proberen.

Broer Titus

Een zoektocht naar keizer Domitianus begint natuurlijk op de plek waar alle keizers van Rome hun sporen hebben nagelaten. Het Forum Romanum en de daarachter gelegen heuvel de Palatijn, de Palatijn. Zodra ik de kaartcontrole ben gepasseerd – het hele Forum en de Palatijn zijn een openluchtmuseum – sta ik direct voor een monument dat door keizer Domitianus werd opgericht. Het is de beroemde Titusboog. Een Italiaanse gids legt net aan zijn gezelschap uit dat het een triomfboog is voor keizer Titus, opgericht ter ere van diens overwinningen in Judea en de inname van Jeruzalem in het jaar 70.

“Onzin”, aldus emeritus hoogleraar klassieke archeologie aan de Radboud Universiteit Eric Moormann die mij vergezelt op mijn tocht door Rome. “Deze boog werd pas tien jaar na de dood van Titus door Domitianus opgericht ter herinnering aan zijn broer, die hij had opgevolgd, met de bedoeling om aan het volk te laten zien hoe hoog hij hem had zitten. Dat was nodig want Titus was, ondanks dat hij maar heel kort heeft geregeerd, mateloos populair en Domitianus was dat veel minder.”

Was zijn gebrek aan populariteit misschien te danken aan zijn megalomane projecten, vraag ik mij even later hardop af als ik boven op de heuvel aangekomen ben en de

➤ Obelisk op Piazza Navona. (IV)

waaninnige – een ander woord is nauwelijks toereikend – ruïnes van Domitianus' paleis aanschouw. Hallen van twintig meter hoog. Honderden ruimtes met enorme nissen waarin levensgrote beelden moesten hebben gestaan. Binnenplaatsen waar een Olympisch zwembad in zou passen, omgeven door tientallen zuilen. Op sommige plekken is de marmeren vloer nog zichtbaar, met marmer dat afkomstig was uit alle delen van het Romeinse Rijk, van Griekenland en Klein-Azië tot Egypte. “De vloer van het paleis als symbool van zijn macht”, mijmert Moormann.

De zoektocht naar Domitianus begint op het Forum Romanum, waar alle keizers hun sporen hebben achtergelaten

Machtsvertoon

“Dat de Romeinen en met name de Romeinse elite – die toch wel wat gewend waren als het ging om pompeuze gebouwen en door de keizer gebouwde symbolen – het machtsvertoon van Domitianus te ver vonden gaan is zeker”, beaamt Moormann. “Suetonius vermeldt daarover zelfs de volgende anekdote: Hij bouwde zoveel en zulke hoge en grote overdekte passages en bogen in de stad, die allemaal versierd werden met afbeeldingen van paardenraces en ander spelen, dat iemand op een van die bogen een tekst heeft ingekrast ‘Het is genoeg’.”

Genoeg hadden ze ook van al zijn standbeelden. Dat bleek al snel na zijn gewelddadige dood. De vele honderden standbeelden vielen ten prooi aan de woede van de bevolking. Contemporaine auteurs beschrijven bijvoorbeeld hoe het enorme, tientallen meters hoge gouden standbeeld van hemzelf te paard dat in het jaar 91 was verzeen op het oude Forum vlak bij de Curia, het gebouw waar de senaatsvergaderingen werden gehouden, vrijwel direct na zijn dood werd neergehaald onder gejuich van het publiek. “En wat er daarna over-

bleef van al zijn bouwwerken en standbeelden werd vaak door zijn opvolgers geannexeerd”, vertelt Moormann, terwijl wij over de Via dei Fori Imperiali terug in de richting van het centrum van Rome lopen. En hij wijst op het zogeheten forum van Nerva. Een enorm complex dat zich zelfs voor een groot deel nog onder het moderne asfalt uitstrekt. “Dat is gewoon het forum van Domitianus dat door zijn opvolger is verbouwd en wiens naam het sindsdien daagt.”

Eenzelfde lot trof de bebouwing aan de rechterkant van de Via dei Fori Imperiali, de enorme markthallen van Trajanus: ook ooit begonnen onder Domitianus en later door Trajanus geannexeerd.

Godin Isis

Wie door Rome wandelt ontkomt niet aan de geschiedenis, een geschiedenis vol dramatische en vaak gewelddadige verhalen. Een daarvan vertelt hoe de jonge Domitianus tijdens de burgeroorlog – die uiteindelijk door zijn vader Vespasianus werd gewonnen in 69 na Chr. – ternauwernood aan de dood ontkwam toen hij door de vij-

anden van zijn vader werd achternagezet. Hij kon zich verbergen bij de bewaker van de kleine tempel van Isis op het oude Forum en wist de volgende dag uit de stad te ontkomen vermomd als priester van die godin. Moormann: “Dat verklaart volgens veel historici voor een belangrijk deel zijn latere voorkeur voor deze Egyptische godin. Voor haar liet hij toen hij zelf keizer werd meerdere grote tempels bouwen.” Al wandelend zijn we aangekomen op het voormalige zogeheten Marsveld. Het terrein dat oorspronkelijk buiten de stadsmuren lag dat sinds de regering van keizer Augustus volgebouwd werd met officiële gebouwen. Domitianus' grote Isistempel was er daar een van. Behalve die marmeren voet en een enkel muurfragment is daar echter niets van over. Moormann: “Of het moeten de twaalf antieke zuilen zijn die zijn hergebruikt in de Santa Stefano del Cacco. Dat is de kerk die zich bevindt in de straat die pal achter de steeg ligt waar de enorme voet ligt. Die kerk is namelijk volgens de traditie in de achtste eeuw gebouwd op een deel van de ruïnes van de Isistempel.” Een object dat zeker uit die

➤ Markten van Trajanus. (IV)

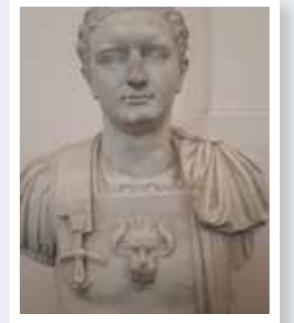
tempel kwam staat iets verderop op de Piazza Minerva. Deze in opdracht van Domitianus zelf uit Egypte gehaalde obelisk stond ooit voor de Isistempel en werd in 1665 door monniken teruggevonden in de tuin van het klooster van de Basilica di Santa Maria Sopra Minerva. In opdracht van de Paus ontwierp de beroemde beeldhouwer Bernini de sokkel in de vorm van een olifant.

Piazza Navona

Een veel grotere obelisk staat op het enorme Piazza Navona. Het eindpunt van onze wandeling. Het ovale plein is een van de bekendste pleinen van Rome en vormde ooit het grote atletiekstadion van Domitianus. Deze obelisk stond oorspronkelijk elders, wellicht dus ook in de omgeving van de Isistempel. Hij is later terechtgekomen bij het circus van Maxentius langs de Via Appia waar hij in de zeventiende eeuw werd teruggevonden en door Paus Innocentius X hier op het plein is neergezet. Moormann: “Het is vrijwel zeker dat deze obelisk in opdracht van Domitianus in Egypte is vervaardigd. Hij draagt namelijk zijn naam.” Aan de linker zijkant van het plein zijn onder de barokke bebouwing nog de restanten van onder andere de tribunes te bewonderen. Terwijl het plein zich langzaam met het

jonge Romeinse uitgaanspubliek vult, praten we nog wat na over de val van Domitianus. Volgens Moormann liggen daar drie belangrijke redenen aan ten grondslag. Allereerst zijn minachting van de Senaat. Maar niet minder belangrijk: Domitianus' gedrag ging steeds meer wringen met de klassieke Romeinse mores. Hij stelde vreemde (Egyptische) goden boven de klassieke Romeinse en erger nog: hij ging zich zelf steeds meer en steeds openlijker als god gedragen. Aan het einde van zijn regeringsperiode stelde hij zich regelmatig zelfs boven de goden. “Even arrogant was hij bij het dicteren van officiële documenten, schrijft Suetonius daarover in de biografie. Hij begon die namelijk zo: ‘onze meester en god gelast het volgende’. Die arrogantie en overmoed werden hem uiteindelijk fataal.” Toen het bericht van zijn dood de Senaat bereikte werd dat met grote vreugde ontvangen. Opnieuw Suetonius: “*Er werden ladders gehaald en al Domitianus zijn ertschilden en portretten werden van de muur gerukt en op de grond in stukken gegooid en tenslotte besloot men overal op alle inscripties zijn naam te verwijderen en alle herinnering aan hem teniet te doen.*” ■■

WANDELWIJZER

➤ Buste van Domitianus. (IV)

De wandeling begint bij de toegang van het Forum. Via de boog van Titus richting de Palatijn. De villa (het paleis) van Domitianus ligt op de top. Terug langs de Curia. Verlaat het Forum en dan over de Via dei Fori Imperiali richting Piazza Venetia. Recht door langs forum van Nerva en de markten van Trajanus. Dan rechts en direct links de Via Apostolli, tweede links vervolgens de Via del Corso kruisen en de Via Lata rechtdoor. Op de hoek van de Via del Gesù staat de voet van Isis. Lang de obelisk van Bernini. Dan om het Pantheon heen. De Via Torre Argentina uitlopen tot aan het gelijknamige plein. Een van de tempels op dit plein is ook gebouwd door Domitianus. Dan via de Corso del Rinascimento naar de noordpunt van de Piazza Navona.

Tip

Tot 22 mei 2022 is er in het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden een grote tentoonstelling te zien die geheel gewijd is aan keizer Domitianus, getiteld *God op Aarde*. Bij deze tentoonstelling is zowel een wetenschappelijke catalogus als een publieksgids verkrijgbaar. Enkele van de monumenten die men op deze wandeling passeert worden daarin nader toegelicht.

Deze reportage is mede mogelijk gemaakt met financiële steun van het Matchingsfonds.